

MITŐL REALISTA A REALISTA?

– A politikai realizmus politikaelméleti fogalmának dilemmái

WHAT MAKES A REALIST A REALIST?

– The dilemmas of the political theoretical concept of political realism

JBT912

Lezárás dátuma:

2023. április 17.

Absztrakt

A dolgozat a politikai realizmus mint politikaelméleti fogalom tartalmát hivatott körbejárni, reflektálva a kortárs politikaelméleti diskurzus realista fordulatára és az angolszász politikai realizmus iránt tanúsított utóbbi években egyre fokozódó nemzetközi figyelem esetleges okaira. A politikai realizmus fogalmi meghatározását a politikai tudással, politikai valósággal, politikai cselekvéssel és politikai utópiával ápoltságának kapcsolatának fényében kívánom bemutatni, rávilágítva a realizmus antimoralista és antiutópista vonásaira egyaránt. A hazai és nemzetközi szakirodalom áttekintése mellett, így definíciós törekvéssel élve kívánom elhelyezem a politikaelmélet zárt rendszerében a politikai realizmus fogalmát, mint egy, a politika autonómiáját hirdető, a politikai tudás gyakorlati fókuszára támaszkodó gondolati beállítódást, amelynek elsődleges küldetése a politika sajátos eszközeinek és céljainak figyelembevételével a politikaelmélet és a gyakorlati politikai cselekvés között fellelhető ellentmondások áthidalása. E síkon száll vitába a politikai moralizmus és a politikai utópizmus idealizmusával és teremti meg sajátos politikaképét, amelyben a hatalom, a legitimitás, a rend és a cselekvés kiemelt fogalmakká válnak.

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	1
2.	Politikai tudás és valóság	3
2.1.	A politikai filozófia mint a nyugati politikai hagyomány alapja	7
2.2.	A felvilágosodás racionalizmusa és a politikai utópia születése.....	9
2.3.	A politikai realizmus tudás- és valóságképe	10
3.	A politikai realizmus mint politikaelméleti fogalom	12
3.1.	A politikai realizmus antimoralizmusa	13
3.1.1.	Realizmus és történelem.....	15
3.1.2.	Érzület- és felelősségetika – realizmus a politika és etika viszonyrendszerében.	17
3.2.	A politikai realizmus antiutópizmusa.....	20
4.	Befejezés – A politikai realizmus politikáról alkotott képének sajátosságai	23
5.	Irodalomjegyzék.....	26

1. Bevezetés

Az elmúlt évek politikaelméleti diskurzusának meghatározó irányvonalává vált a politikai realizmus kérdésköre. A felélénkülő szakmai eszmecsere pedig a politika és kiváltképp a politikatudomány iránt érdeklődő közvélemény figyelmét is felkeltette. Ennek hatására pedig megjelent a közbeszédben is a politikai realizmussal kapcsolatban kibontakozó párbeszéd, segítve ezzel a fogalom széles körben történő elterjedését és a realizmus iránt tanúsított érdeklődés folyamatos fokozódását. A politikai realizmus politikaelméleti alapjainak évszázados gyökerei, továbbá a kortárs – legfőképp angolszász – politikaelméleti realizmus sokszínű jellege és az azt övező tudományos nyilvánosság, azonban jó néhány kérdést vet fel a fogalom tényleges meghatározása tekintetében.

Jelen dolgozat így arra tesz kísérletet, hogy bemutassa azokat a központi fogalmakat, amelyek alaposabb feltárása és ismerete nélkül a politikai realizmus fogalma sem érthető meg annak teljességében. Mivel témájának fókuszában a politikai realizmus politikaelméleti fogalma áll, így különös érdeklődést mutat a politikaelméleti, politikai gondolkodásbéli és politikai filozófiai megalapozottságra. Mindezek fényében kiindulási pontjának tekintti, hogy a kortárs politikai realizmus (1) nem egy normatív kritériumok által jól körülírt zárt politikaelméletként, hanem sokkal inkább egy, a politika tanulmányozására irányuló olyan megközelítésként írható le helyesen, amelynek célja a politikai cselekvés számára történő elméleti segítségnyújtás. Másrészt, (2) hogy tartalmában egyszerre antimoralista – vagyis vitatja az etika kizárólagosságát a politika szférái felett – és antiutópista – következésképp vitatja a politikai cselekvés során a valóságtól magát függetlenítő elméletek és izmusok létjogát.

A kortárs realizmus, ennek fényében egy többdimenziós értelemezési megközelítést megkívánó politikaelméleti fogalom, amelynek középpontjában a politika sajátos belső működési elveinek, normáinak és szabályszerűségének megértése áll. Nem azonos azonban a „might is right” radikálisnak mondható felfogásával, de hirdeti a politika autonómiáját és a politikai cselekvés elsőbbségét a kizárólagosan normatív szabályszerűségekre támaszkodó utópisztikus politikai filozófia elsőbbségével szemben. Célja a politika mint tudás és valóság lehető legpontosabb meghatározása és értelemezése, eltekintve a politika világától független tényezők általi esetleges befolyásolási tényezőktől.

A dolgozat relevanciáját a politikai realizmus kortárs politikaelméleti diskurzusban betöltött szerepe, a nemzetközi szakirodalom magyar politikaelméleti kisugárzásának mértéke és a

realizmus fogalma körül kibontakozó bizonytalanság ténye adja. Számos esetben fogalmi összemosás történik a nemzetközi kapcsolatok realizmusa és a politikaelméleti realizmus között. Utóbbi fogalmi meghatározásában pedig elmosódik az antimoralista és antiutópista jellemvonások szétválasztása, a realizmus hagyományának figyelembevétele vagy éppen a politikai filozófiai megalapozottság igénye.

Az esetleges bizonytalanságok eloszlatásának és a politikai realizmus tartalmi meghatározásának érdekében, így a további kérdéseket körbejárva kívánom feltárni a politikai realizmus politikaelméleti dilemmáit:

1. Milyen kapcsolatban áll a politikai realizmus a politikai tudás és valóság koncepciójával?
2. Milyen politikaelméleti alapjai vannak a politikai realizmus antiutópista ismertetőjegyének?
3. Milyen politikaelméleti alapjai vannak a politikai realizmus antimoralista ismertetőjegyének?
4. Mivel magyarázható a politikai realizmus politikai cselekvés elsőbbségére irányuló fókuszáltsága?

Mindezeket figyelembevéve, így a dolgozat az alábbi ívet követve kíván eljárni: (1.) részletesen bemutatja a politikai tudásról és valóságról alkotott politikaelméleti felfogásokat és párhuzamba állítja azokat a politikai realizmus főbb gondolati alapvetéseivel, annak érdekében, hogy koherens képet tudjon adni a realizmus politikai tudással és valósággal ápoló kapcsolatáról. Segítve ezzel a realizmus politikaképének meghatározását és disztinktív beállítódásának értelemezését, továbbá a kortárs politikaelméleti realizmus szakirodalmi áttekintése mentén feltárni annak (2.) antimoralizmusát és (3.) antiutópizmusát, válasszal szolgálva a politikai realizmus (4) politikai cselekvéssel kapcsolatos koncepcióira is. Mindezeket követően pedig egy (5) átfogó, a politikai realizmus filozófiai igényű fogalmát megadni képes definíció megalkotásával hozzájárulni a nemzetközi és hazai szakirodalom és a kibontakozó politikaelméleti diskurzus helyes értelemezésének elősegítéséhez. A dolgozat célja így nem más, mintsem, hogy választ adjon a „mitől realista a realista?” teoretikus kérdésére és meghatározza azokat a politikai realizmusra sajátosan jellemző tulajdonságokat, amelyek képesek azt megkülönböztetve elválasztani az egyéb politikaelméleti megközelítési formáktól.

2. Politikai tudás és valóság

Annak érdekében, hogy a politikai realizmus fogalmát és mibenlétét teljes egészében körbe tudjuk járni, előbb érdemes megvizsgálni a politikai tudással és valósággal való kapcsolatát, feltárva ezzel a politikai realizmus tudáshoz, megismeréshez és valósághoz való viszonyát. Mindez azért is lesz olyan nélkülözhetetlen számunkra, mivel a politikai realizmus konfliktusban áll a felvilágosodás racionalizmusával és a politikai utópia politikai gondolkodásban¹ betöltött normatív voltával. E konfliktus tényleges tartalmát azonban akkor és csak akkor tudjuk maradéktalanul feltárni, ha előzetesen a politikai tudás alapjaként szolgáló politikai valóságot és a politikai valósággal kapcsolatba lépni vágyó politikai utópia mikéntjét és mibenlétét is felfedjük. Így „amikor [...] a politikai realizmust szembeállítjuk a politikai utópiával, meg kell értenünk a politikai tudás természetét és [annak] a politikai valósággal való kapcsolatát” (Lánczi, 2015, p.36.), is, hiszen a politikai tudás a politikai valóságban gyökerezik, az utópiát pedig a valósággal való viszonyunkból tudjuk csak levezetni.

Ennek fényében hát elsőként a politikai tudás fogalmát és tartalmát kell a lehető legpontosabban meghatároznunk, majd a politikai valósággal való kapcsolata mentén feltárni a realizmus politikai tudásról alkotott elképzelését és az utópiával szemben állított kritikáinak mikéntjét. Mindezt a következő két fejezetben előbb ismeretelméleti, majd politikai gondolkodástörténeti szemüvegen keresztül kívánom elvégezni, így ezt követően érdemes csak rátérni és áttekinteni a politikai realizmus hagyományába tartozó gondolkodók írásaiban fellelhető közös családi jegyeket, majd a kortárs politikaelméleti realizmus bemutatása mentén a politikai realizmus politikaelméleti definíciójának megadására vállalkozni. Ennek okán a jelen dolgozat is ezt az ívet követve törekszik feltárni a politikai realizmus politikai tudáshoz és a politikai valósághoz való viszonyát, a politikai utópizmust és a moralizmust szembeni székszisét és a politikáról, politikáiról, továbbá a politikai cselekvés szerepéről alkotott képét.

A politikai tudás fogalmi meghatározása számos esetben nehézségekbe ütközik, hiszen a politikatörténet évezredes fejlődése során sok esetben mást és mást értettek alatta, tekintettek a politikai tudás részének. Általánosságban mégis kijelenthetjük, hogy a politikai tudás: „a politika világára, a politikai cselekvésre és a politikai intézményekre vonatkozó ismeretek összessége, amelynek számos formája lehet. A klasszikus politikai filozófia a politika legalapvetőbb, végső kérdéseire – a jó politikai rend, a helyes politikai cselekvés mibenlétére –

¹ a későbbiekben kísérletet tesz a dolgozat a politikai gondolkodás és a politikai filozófia fogalmi elválasztására, jelen helyzetben azonban nem indokolt a markáns fogalmi szétválasztás, így azt csak később tárgyaljuk

keresi a választ, célja [...] az ezen kérdésekre vonatkozó vélemények felváltása a rájuk vonatkozó tudással” (Politikai tudás/Mándi, 2019). Ebből az általános fogalommeghatározásból is kitűnik azonban már a politikai tudás egyik fontos sajátossága, mégpedig, hogy egyszerre vonatkozik teoretikus és gyakorlati ismeretekre is, hiszen a politikai cselekvéstől kezdve az intézményi jellegzetességeken át a politika belső működési elveinek feltárása és megértése, ezekre vonatkozó kérdések tudássá formálása is feladatai közé tartozik.

A politikai tudásról mindaddig azonban nem tudunk beszélni, míg meg nem értjük a politikai tudás egyéb tudásformákhoz való viszonyát is és azoktól való esetleges eltérését, hiszen pontosan ebben rejlik a politikai tudás *differencia specificája* a többi tudásformával és -fogalommal szemben, amely azt kiemelt szerephez juttatja. Ugyanis a politikai tudás a klasszikus tudományfelfogás értelmében a „hogyan éljek?”, pontosabban a „hogyan éljünk?” kérdéseire keresi a választ, e tekintetben pedig egyértelműen ismeretelméleti alapokon nyugszik. Csakis ezekkel az átfogó kérdésekkel vagyunk ugyanis képesek körülfogni mindazt az ismerethalmazt, amelyre a politikai tudás mint tudásforma vonatkozni kíván. Ez a megközelítési forma azonban nem állítható párhuzamba a felvilágosodás hatására kialakult, modern tudományfelfogás tény-érték megkülönböztetésén nyugvó felfogásával (Lánczi, 2004, p.6.), hiszen e szerint a politikai tudás nem – vagy nem csak – racionális, empirikus alapokon nyugvó matematizálható információk halmaza, hanem egy filozófiai megalapozottsággal bíró, az embert mint közösségi lényt a fókuszába helyező, értelmező ismeretelméleti eljárás. Egy olyan tudás, amely a lehető leguniverzálisabban kívánja az ember egyéni, de leginkább a közösségben betöltött szerepét feltárni és értelmezni. Ezt támasztják alá Arisztotelész Nikomakhoszi etikájának első, bevezető sorai is, amelyek szerint:

„Minden bizonnyal a legfőbb és leginkább vezető tudomány [...] az államtudomány: ez szabja meg ugyanis, hogy milyen tudományokra van szükség a városállamokban, s hogy melyeket és milyen fokig kell mindenkinek tanulnia; látjuk, hogy még a legnagyobb becsben tartott képességek, pl. a hadtudomány, a gazdaságtudomány, s a szónoklás művészete is alája tartoznak. Minthogy pedig a többi tudományt mind felhasználja, sőt ezenfelül még törvénykezik is arról, hogy mit kell tenniük, s mitől kell tartózkodniuk, természetes, hogy az államtudomány végcélja magában foglalja a többi tudomány céljait is, úgyhogy ez a cél az ember számára valami jó. [...] Vizsgálódásunk

ezekre a célokra irányul, mivelhogy bizonyos értelemben maga is államtudomány” (Arisztotelész, 1987, p.06.).

Ennélfogva a politikai tudás egy olyan általános tudásforma – legalábbis annak antik, a felvilágosodás racionalizmusa előtti alakjában, – amely egyetemesen kívánja a tudásformákat átívelően értelmezni és értékelni az emberi élet közösségi aspektusait. Közösségi volta okán azonban nem elegendő számára a tisztán racionális, külső szemlélőként leírható és csak objektíven prezentálható tényezők feltárása és bemutatása – pont evégett oly nehezen értelmezhető a modern politikatudomány politikai tudásképe a társadalomtudományi tudásformákkal szemben támasztott elvárások tükrében, – hiszen ennél sokkal mélyebbre menve, bizonyos belső beállítódásokat, adottságokat és normákat is figyelembe kíván venni. Értve ezalatt az adott politikai közösség intézményi adottságait, társadalmi keretrendszerét, jogi, kulturális, szociológiai és antropológiai sajátosságait egyaránt. Célja nem más mint megérteni a létező és jelenvaló politikai forma milyenségét. Ebből fakadóan a politikai tudás ismeretelméleti – és így politikai filozófiai megalapozottsággal bíró – formája sokkal inkább teleologikus konfiguráció, semmint ok-okozati szerkezeti vázra épülő forma.

A kiindulási állapota ennélfogva hát nem a *miért?* oksági összefüggéseken nyugvó kérdésköre, hanem sokkal inkább a *mi?* és *milyen?* kérdések, a létező megismerésére vonatkozó halmaza, hiszen, ahogy az Államban is olvashatjuk „[...] a tudás a létezőre [vonatkozik], megismeri azt, hogy *mi* a létező és *milyen* (Platón 478a). Itt azonban fontos megjegyezni, hogy az antik görög nyelvben a létige veridikus tartalma végett a létezőre vonatkozás egyben a valóságra irányulást is jelenti (Platón, 2018, p.303. 51.sz.lbj.), amely nagymértékben segíti a politikai tudás politikai valósághoz való viszonyulásának értelmezését is számunkra. Ugyanis a politikai tudás, így nemcsak a létező politikai közösség teleologikus mozgatórugóit, de a politikai valóság egészét is fel kívánja tární. Utat nyitva ezzel egy új fogalom, a politikai valóság megértésének szükségszerűsége felé, amely a politikai realizmus tartalmi kibontásához elengedhetetlen lesz számunkra a későbbiek során. A politikai valóság meghatározását megelőzően azonban fontos még egy szempontot figyelembe vennünk a politikai tudás leírása során, mégpedig a tudás gyakorlathoz való viszonyulását. Vagyis, hogy a politikai tudásnak mennyi kell a cselekvés vagy éppen az elméletalkotás tudományának lennie?

Ennek a kérdésnek a megválaszolására is elsődleges forrásként támaszkodhatunk az antik görög filozófusok politikáról és annak valóságáról alkotott írásaira, kiváltképp Platón és Arisztotelész eltérő megközelítésére a jó állam és államberendezkedés tekintetében. Ugyanis

míg Platón *Államában* az ideáltipikusan jó, vagyis a legjobb állam képét kívánja körülírni a politikai tudás eszköztárát használva, addig Arisztotelész *Politikájában* a legjobb megvalósítható állam meghatározására tesz kísérletet a filozófus. E kettő közti különbségtétel pedig a politikai gondolkodás történetének egyik, ha nem legfontosabb kérdése, hiszen míg az előbbi az ideák szintjén, az elgondolásban megalkotott, a priori jó állam képét festi le, addig a másik – arisztotelészi elgondolás – szakítva ilyen téren az ideák nyújtotta nagyobb mozgástérrel az emberi tulajdonságokat, véleményeket, megtapasztalásokat is figyelembe véve a megvalósítható legjobb állam képét kívánja leírni.

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az elméletben és gyakorlatban történő megvalósíthatóság nem minden esetben esik egybe, és tévesen járnánk el, ha a valós és a megvalósítható fogalmát is szinonimaként kezelnénk, hiszen „a gondolkodás és a cselekvés racionalitása két különböző dolog. A gondolkodás racionalitása nem mindig garantálja a cselekvés racionalitását” (Schumpeter, 2003, p.259. 11.sz.lbj.). Az elgondolásban megszülető állam koncepciója teremtette meg a politikai filozófiát és tette azt eredendően utópikussá, amely ugyan racionális észelvek mentén kívánja elméleti konstrukcióit felépíteni, a gyakorlat és elmélet között mégis számos esetben elsőre átjárhatatlannak tűnő szakadék tátong. Mivel a racionális utópia gyakorlati megvalósítása nem minden esetben szül racionális politikai döntéseket, annak igazolása csak utólagos tud lenni, így az a priori észelvek mentén nyugvó gyakorlati ész koncepciója a politikai cselekvés – és így a politikai tudás – világában nem minden esetben alkalmazható. Ugyan „elvi akadály a priori okoskodásnak és politikai tervezetésnek, de igazsága csak utólag derülhet ki, ami nem kevesebbet jelent, mint annak kimondását, hogy aki a priori módon tervezi a politikát, az kísérletezik az emberi közösséggel, kísérleti alanynak tekinti az emberi életet, valamilyen általánosnak veti alá a megismételhetetlen egyszeri emberi sorsokat” (Lánczi, 2004, p.19.).

E problémában gyökeredzik és kapcsolódik aktívan a politikai realizmus kérdésköre is a politikai tudás és valóság kettőiséhez, vitába szállva a politikai valósággal szintén kapcsolatba lépni kívánó politikai utópia elgondolásával, hiszen „a nyugati kultúrában az ész és a politikai cselekvés közötti kettősség feloldhatatlannak tűnik, ami mindig teret nyit a politikai realizmusnak. A politikai realizmus az, amely megpróbálja áthidalni a racionális utópia és a tényleges politikai cselekvés közötti szakadékot. Ez a nyugati politikai hagyomány egyik sajátossága” (Lánczi, 2015, p.21.). Ebben keresendő hát a politikai realizmus tényleges volta. Tartalmi feltárását azonban meg kell, hogy előzze a politikai valóság, a politikai hagyomány és

filozófia, továbbá a politikai utópia alaposabb vizsgálata. A következőkben erre teszünk kísérletet.

2.1. A politikai filozófia mint a nyugati politikai hagyomány alapja²

A politikai tudás kiindulópontjaként meghatározott „hogyan kellene élnünk?” kérdése és az ezzel szoros összefüggésben lévő ember mint közösségi lény koncepciója teljesen új megvilágításba helyezte a filozófia alapkérdéseit is. Az addig tisztán a természet és környezet megismerését célzó filozófia vezető szerepét átvette a metafizika, a fizikai valón túli filozófia vizsgálódása. Szókratész dialógusaiban jelenik meg ez az új, az embert és az ember természetét a középpontjába helyező filozófiai alaposságot megkövetelő vizsgálódási forma, létrehozva ezzel a politikai filozófiát. Kiindulópontja maga az ember és vizsgálódásának középpontjában az emberi közösségek szervező elvei, a politikai tudás és valóság általános, de lehető legalaposabb feltárása áll. Egyszerűbben fogalmazva a „mi van?” és a „minek kellene lennie?” kérdések közti áthidalhatóság gondolkörével foglalkozik a politikai filozófia. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ez a vizsgálódási forma, „»az emberi dolgok filozófiája« nem az »első elvek és okok«, hanem éppen ellenkezőleg a »végső dolgok« tudománya, értve ezek alatt az emberek mindenkori, és mindenkor változó céljait” (Demeter, 2017, p.163.).

Így a politikai filozófia a végső dolgok megismerésére irányul, szemben az „első elvek és okok” filozófiájával. Ez a megismerés pedig közvetlen kapcsolatot tart fent a politikai cselekvéssel, mint aktív cselekvési formával, segítve ezzel a *létező* és a *valóság* formálhatóságát. Így a politikai filozófia hívószavai – hasonlóan a politikai tudás kérdéseihöz – a mi? és milyen? kérdőszavakban keresendők. Vizsgálódásának fókuszában a jó élet misztériuma és az emberi dolgok valósága áll. Célja a politikai cselekvés esetleges gyakorlati megnyilvánulásainak elméleti alátámasztása, de semmiképpen sem azok gyakorlati megvalósítása. Így nem célja a politikai cselekvés részévé válni, hiszen csak annak megalapozásában és a cselekvés – tapasztalat és tudás útján megismert esetleges – végkimeneteleinek előrejelzésében való kíván részt vállalni

A politikai filozófia tartalma azonban nem fedheti le egészében a politikai gondolkodás fogalmát, hiszen a politikai gondolkodás magában hordozza az aktív cselekvést megelőző

² A fejezet nagyban támaszkodik *A Fidesz sajátos politikai gondolkodása a liberalizmuskritika tükrében* című 2021-es BA szakdolgozatom 1. fejezetében foglalt megállapításaimra. lsd.: JEREB, Botond (2021): *A Fidesz sajátos politikai gondolkodása a liberalizmuskritika tükrében*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 8-18.pp. (<http://szd.lib.uni-corvinus.hu/14821/>)

döntéshelyzetekben – a politikai filozófiára támaszkodó, de azon túlmutató – tényleges döntések megfontolását is, amelyek már a cselekvés szerves részeként is értelmezhetők. Így kijelenthetjük, hogy ugyan „minden politikai filozófia politikai gondolkodás, de nem minden politikai gondolkodás politikai filozófia” (Strauss, 1959/1988, p.12.). Mint olyan, a politikai gondolkodás tágabb fogalomként szolgál a politikai döntések, a megfontolás és a politikai cselekvés összetett rendszerében – modern fogalmát tekintve legalábbis biztosan, mely szerint az alábbi módon írhatjuk le tartalmát:

„[...] a politikai gondolkodás: a politikában szerephez jutó gondolati tevékenység, amelynek során a politika résztvevői tudatosítják magukban – és persze másokban – a politikai cselekvés által megoldandó problémákat, a politika »kérdéseivé« alakítják azokat, hogy megfogalmazhassák a politikai válaszokat. (...) Aligha vitatható, hogy gondolati tevékenység nélkül nem születhetnek meg a kérdések és a válaszok sem, vagyis – ugyanúgy egyébként, mint bármilyen más tevékenységforma esetében – a politikai tevékenységet folytató embereknek szükségképpen gondolkodniuk kell” (Schlett, 2018, p.15.).

Következésképp, a modern tudományfelfogásban használt politikai gondolkodás meghatározása ugyan a politikai filozófiával az antik elgondoláshoz hasonlóan szoros kapcsolatban áll a továbbiakban is, jelentős különbségekre is rávilágít e két fogalom esetében. A politikai filozófiával szemben a politikai gondolkodás a politikai közösség életének szervezése során felszínre kerülő problémák értelmezésére és azok megoldási javaslatainak kidolgozására törekszik, míg a politikai filozófia önmagában, csak a „hogyan kellene élnünk?” elméleti kérdésével foglalkozik a politikai tudás és valóság feltárása mentén.

A politikai filozófia, így önmagában véve utópikus kell, hogy legyen, hiszen a gondolkodása a jövőbe irányul és célja a legjobb vagy legjobb megvalósítható politikai berendezkedés – hiszen ez biztosítja a jó élet lehetőségét is az egyén számára – megtalálása és annak elméleti megkonstruálása. Ez az utópikus volt azonban magában hordozza az elmélet gyakorlatlától való eltávolodását is, amelyre válaszokkal kell szolgálni a politikai cselekvőnek lehetőleg már a politikai közösség életét felforgató cselekedete végrehajtását megelőzően. Az utópia politikai valóságban való térnyerésének megértése végett azonban érdemes áttekinteni a felvilágosodás racionalizmusát és az ebből eredő tudománykép megváltozását, továbbá a politikai utópia megszületését és hatását a politikai cselekedetekre. Ezek, így a politikai

filozófia és gondolkodás, továbbá annak utópikus volta és a politikai valósággal való kapcsolata adja azt a nyugati politikai hagyományt, amelyre jelen politikai berendezkedési formáink, tudásképzőnk és politikáról alkotott elképzeléseink is akarva-akaratlanul, de épülnek és támaszkodnak.

2.2. A felvilágosodás racionalizmusa és a politikai utópia születése

A 17. század végén kibontakozó és a 18. században vezető szerepre törő felvilágosodás mozgalma számos korábbi kulturális, filozófiai és társadalomszerkezeti megközelítés megkérdőjelezése mentén kívánta új alapokra helyezni Európa, és így a nyugati kultúra gondolkodását. Kiindulópontja a tudomány eredményeinek és az emberi ész elsőbbségének hirdetésén nyugodott. Harcba szállt mindennel, amely a racionalizmus – így a megismerés emberi ész általi voltának – tanításával szembe ment. Értelmezésében fogalmaink nem tapasztalati úton fedhetők fel, hanem tisztán az emberi ész által ismerhetők meg. Így minden olyan tudásforma, amely nincs közvetlen kapcsolatban vagy szakít az emberi ész racionalitásával, nem tekinthető tényleges tudománynak. Megközelítésében a felvilágosodás, „tanítása, mivel szigorúan racionális elveken alapul és kizárólag az észre támaszkodik, igényt tarthat a korral járó előjogokra; hiszen valójában az ész illeti meg az elsőszülöttség joga; időben megelőzi a pusztá vélekedéseket és előítéleteket, amelyek az évszázadok során elhomályosították” (Cassirer, 2007, p.299.). Ennek az „új” filozófiának a követői pedig szakítottak a filozófia elsőbbségének elvével és a természettudományi empirizmus elsőbbségét hirdetve „a tudomány új fogalmát a természettudomány új módszertanának elvi alapján határozták meg” (Lánczi, 1999, p.66.). Ennek köszönhetően szorult vissza a filozófia szerepe a modern tudományfelfogásban és vált vita tárgyává annak tudományos volta is.

A politikai filozófia, és kiváltképp a politikai tudás fentebb említett sajátosságai, *differentia specificája* okán azonban ebbe a képbe nehezen volt behelyezhető. Mindennek ellenére a modern – természettudományosított – társadalomtudományok és kiváltképp a politikatudomány empiria központúvá és intézményi fókuszúvá vált, szakítva az eddigi politikai filozófián nyugvó, a politikai tudás belső és külső tényezőket figyelembe vevő ismeretelméleti megközelítésével. Ez azonban a politikai valóságról alkotott képet is nagy mértékben átformálni volt képes, hiszen e logika mentén arra a következtetésre juthatunk, hogy „ami valóságos, az azért valóságos, mert a legtöbb ember megítélése szerint létezik, ami azt sugallja, hogy a politikai valóság a többségi véleményen alapul, és ami csak kevesek által osztott, az kétséges, hogy egyáltalán valóságos-e, vagy az elme szüleménye”. A legtöbb ember megítélése szerint,

vagyis az emberi ész általi megismerés mentén a politikai valóságról alkotott kép a valós és a megvalósítható közti bizonytalan határvonalat eltörölte vagy legalábbis elmosta az.

Ennek hatására tudtak a felvilágosodás racionalizmusára építő politikai utópia és a politikai filozófia utópisztikus tendenciái teret nyerni. A politikai realizmus pedig pontosan itt szál vitába, a racionális utópia megvalósíthatóságának és a politikai valóság tényleges tartalmának – a *létező* – azonosításának a mozzanatában. A józan realizmus ugyanis a racionalista utópiával szemben a megvalósítható és a reális – a valós – közti esszenciális különbséget kívánja hangsúlyozni. Ugyan „az utópia racionális, vonzó, reményt ad, és beleszólása van abba, hogyan és milyen irányba kellene haladnunk [...] kéz a kézben jár a nevelés és a felvilágosodás lehetőségeivel” (Lánczi, 2015, p.20-21.), mégsem tesz különbséget az elméletben megalkotott legjobb és a legjobb megvalósítható valósága között. Csakis a tiszta ész felvilágosult döntéseit tekinti a politikai valóság kiindulópontjainak és így a politikai tudás részének is. A politikai realizmus ezzel szemben szkeptikus a tiszta ész kizárólagos szerepével szemben és a politikai valóságot és tudást a politikai cselekvés tükrében, a politika sajátos belső működési elveinek és mechanizmusainak figyelembevételével kívánja szemlélni. Nem a fejlődés lehetőségét, csak a tisztán és kizárólagosan az észre való támaszkodás mentén történő politikaalkotás lehetőségét veti el.

2.3. A politikai realizmus tudás- és valóságképe

A politikai tudás, valóság és utópia fogalmi áttekintését követően érdemes megvizsgálnunk e három politikai realizmussal való kapcsolatát is, különösképpen a politikai realizmus róluk alkotott képét. Ezáltal közelebb kerülve a kortárs politikaelméleti realizmus tartalmi elemeinek beazonosításához és bemutatásához, a politikai realizmus fogalmának lehető legpontosabb meghatározásához.

A politikai tudást, mint ahogy azt korábban már bemutattam egy olyan általános tudásformának tekintem, amely univerzálisan kívánja interpretálni és értelmezni a közösségben élő ember valóságát, téve ezt belső és külső sajátosságok figyelembevételével, a politika sajátos szabályai mentén. E sajátos szabályok megléte azért is olyan hangsúlyos, hiszen a politikai realizmus erre támaszkodva vallja, hogy a politikai tudásnak inkább a politikai cselekvésre kell vonatkoznia (Lánczi, 2015). Ezzel hirdetve a politikai cselekvés elsőbbségét a politikai gondolkodással szemben. Ezen elsőbbség hirdetése azonban nem jelenti azt, hogy a politikai

realizmus teljesen szakítani kíván a politikai gondolkodás – és így a politikai filozófia – nézőpontjával.

A politikai realizmus politikai valóságról alkotott képe azonban eltér a racionalista politikai utópia valóságkoncepciójától, hiszen míg az utóbbi tisztán az emberi ész által elgondolt konstrukciók megvalósításának eszközeként tekint a politikai cselekvés során a politikai tudásra, addig a politikai realizmus a politikai tudás által felszínre hozott „létezőre” konkrét eseményként hivatkozik. Ezáltal pedig elismeri a politikai cselekvő korlátozottságát a cselekvés folyamatában, vagyis nem tekinti csak a tiszta ész által elgondolt legjobb megvalósíthatót automatikusan valóságosnak. Különbséget tesz a gondolati és a gyakorlati – cselekvésbe ültetett – megvalósulás között, még annak a konkrét politikai cselekedetnek a megvalósítása előtt. Elismeri az ember határait és azokat figyelembevéve kíván képet adni a politikai tudás mozgásteréről a politika világában.

A politikai utópiának – a politikai realizmus értelemezésében – így a legnagyobb hibája pontosan abban keresendő, hogy a politikai tapasztalatot figyelmen kívül hagyva, a tisztán elgondolt és gondolatban megvalósíthatónak tűnő kreációt a valósággal azonosnak tekinti. Elfelejtkezve a politikai közösségek egyedi és sajátos belső működési elveiről, azokat negligálva kívánja megvalósítani az általánosan elgondolt helyzetet a konkrét pillanatban és közösségben. Ezzel olyan normatív értelemezési keretet alkotva, amely a politikai gondolkodás és cselekvés mozgásterét szűkítve korlátozza az embert. Így a túlzó gondolati szabadság válik valós korlátjává a politikai cselekvés egészének, hiszen a politika belső szabályszerűségei helyett más, külső tényezőket – legtöbb esetben morális elveket és értékeket tesz forrásává. Ez vezet ahhoz az állapothoz, amelyet a kortárs realista gondolkodók kifogásolnak és amellyel szemben kifejtik a politika realista olvasatát.

„Furcsa helyzet jött létre a mai nyugati társadalmakban. Egyfelől úgy tűnik, mintha a liberalizmusnak nem volna valódi alternatívája; pontosabban, nem ismerjük az emberi társadalom és politika más olyan megközelítését, mely elméletét tekintve annyira gazdag és átfogó, erkölcsileg pedig akár csak közel olyan elfogadható volna a jelenlegi összetételű és állapotú nyugati társadalmak széles rétegei számára, mint a liberalizmus. Liberális eszmék hatják át társadalmi világunkat és mindennapos várakozásainkat azzal kapcsolatban, hogy az emberek és az intézmények hogyan fognak cselekedni, és hogyan kellene

cselekedniük; ezek az eszmék alkotják azt a végső, meghatározó keretet, amelyen belül politikai gondolkodásunk mozoghat” (Geuss, 2003, p.54.).

Így a politikai realizmus e „végső, meghatározó kerettel” szemben törekszik a politika antimoralista és antiutópista alternatíváját bemutatni; támaszkodva számos, a felvilágosodás előtti gondolkodó meglátásaira és építve a kortárs politikaelmélet eredményeire egyaránt. Így a továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy a nemzetközi és hazai szakirodalmat áttekintve részleteiben legyek képes bemutatni a realizmus politikáról és a politikai cselekvés szerepéről alkotott képét.

3. A politikai realizmus mint politikaelméleti fogalom

A bevezető fogalmi háttéráttekintését követően érdemes a dolgozat tárgyát képező politikai realizmus tartalmát is alaposabban megvizsgálnunk, hiszen jelen munka tárgyát nem a nemzetközi kapcsolatok (IR) önálló elméleti paradigmájaként is elfogadott politikai realizmus adja, hanem a politikai realizmus politikaelméletben betöltött szerepe és azon belüli sajátosságainak feltárása. Eszerint a politikai realizmus, mint ahogy azt már korábban is tárgyaltunk, elsődlegesen antimoralista és antiutópista politikaelméleti beállítódásként értelmezhető. Célja a morál és politika viszonyának átértelmezése a jelenleg elfogadott „végső, meghatározó keret”³ alkotta politikai etika elsőbbségével szemben. Így válik a realizmus antimoralistává és kíván reflektálni a politika belső törvényszerűségének vitatott voltára. Ezzel egyetemben, mivel a politika – így a politikai cselekvés – és a morál kapcsolatát vizsgálja, egyszerre száll szembe a politikai tudásról alkotott eltérő meglátásaira támaszkodva a politikai valóság és a politikai utópia vélt és elfogadott összefüggéseivel is, ahogy azt a korábbi fejezetben már bemutattuk. Most arra teszünk kísérletet, hogy antimoralista jellegét feltárva kapcsolatot tudjunk teremteni a politikai realizmus két legfőbb tulajdonsága, az antimoralizmus és az antiutópizmus között, megértve azok egymásra utaltságát és komplexitását egyaránt. Mindehhez azonban elengedhetetlen egy szakirodalmi áttekintéssel küzdenünk, amelyben a politikaelméleti realizmus kortárs szerzőinek legfontosabb meglátásait és megállapításait tekintjük át a vizsgált kérdéskör mentén.

A politikai realizmus kortárs politikaelméleti koncepciójának kibontása során annak két meghatározó, nemzetközi szakirodalmi alapművére érdemes támaszkodnunk. Így Bernard

³ lsd. a korábbi fejezet *A politikai realizmus tudás- és valóságképe* alfejezetében foglaltakat

Williams 2005-ben publikált *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument* címet viselő és Raymond Geuss 2008-as *Philosophy and Real Politics* című kötete kerül vizsgálati fókuszunk középpontjába. Fontos megjegyezni azonban, hogy számos további kötet és publikáció gyakorolt hatást a kortárs politikai realizmus tudományfejlődésére, így a későbbiekben ezek – a teljesség igényétől mentes – bemutatására is kísérletet teszek. Ismertetve azoknak, a jelen dolgozat számára releváns megfigyeléseit. Kiindulási pontnak mégis Williams és Geuss műveit tekintem, azok nemzetközi recepciójának kiterjedtségére és a kortárs politikai realizmusra gyakorolt korszakos hatásai tekintettel.

3.1. A politikai realizmus antimoralizmusa

Bernard Williams politikaelméleti kötetének első esszéjében lefekteti a politikai moralizmusról és a politikai realizmusról alkotott sajátos koncepcióit. Mint írja, „azokat a nézeteket, amelyek a morált a politika elé helyezik, a »politikai moralizmus« változatainak [...]» (Williams, 2005, p.02.) fogja nevezni, amelyekkel szemben pedig megpróbál felállítani „[...] egy olyan megközelítést, amely nagyobb autonómiát biztosít a sajátosan politikai gondolkodásnak. Ezt nevezhetjük, egy bizonyos hagyomány kapcsán, »politikai realizmusnak«» (Williams, 2005, p.03.). A politikai moralizmussal szemben kifogásolja, hogy míg olyan erkölcsi fogalmakkal kíván dolgozni, amelyek magához a politikaelmülethez is tartoznak, nem ad azonnali támpontot a politikai cselekvő számára annak gondolkodásához. Ellenben a politikai realizmus, amely – Williams értelmezésében – nagyobb autonómiát biztosít a politikai cselekvő sajátos politikai gondolkodása számára. „A Williamset érdeklő probléma tehát elmélet, gyakorlat és rendkívüli egymáshoz való viszonya” (Illés, 2021, p.56.).

A politikai realizmust Williams azonban „egy bizonyos hagyomány” kapcsán kívánja értelmezni, ez a hagyományfelfogás pedig tökéletesen leírja a kortárs politikai realisták önidentifikációs törekvéseit is. Ugyanis nem igyekeznek egy teljesen új, az eddigi politikaelméleti keretektől eltérő paradigmát megteremteni, sokkal inkább a politikaelmélet hagyományaira támaszkodva bizonyos szerzők írásait – és ezen szerzők megfigyeléseit a politikai gondolkodásról, filozófiáról, tudásról és cselekvésről – értelmezni és újraértelmezni. Így a politikaelméleti realizmus nem tekinthető egységes és zárt, normatív keretrendszernek, hiszen éppen ezek ellen kíván fellépni, hanem sokkal inkább egy megkülönböztetésen alapuló elméleti formának, hiszen „a realizmus nem mondja meg, mi legyen a politika tartalma, legfeljebb azt, hogy miként lehet és érdemes megismerni és művelni a politikát, ha egyszer felismertük, hogy sajátos szabályait figyelmen kívül hagyva semmilyen cél nem érhető el” (Gyulai, 2021, p.105.).

Williams itt azonban nem áll meg, hiszen a politikai moralizmus politikai praxisra gyakorolt hatásait vizsgálva két, egymástól jól elválasztható moralista modellt ír le. Egyiket az utilitarizmussal, másikat a Rawls-i elgondolás politikai liberalizmusával azonosítva. Az első modell szerint – amelyet Williams enactment vagy elrendelő modellként nevez –

„a politikaelmélet elveket, fogalmakat, eszményeket és értékeket fogalmaz meg; a politika pedig (amennyiben azt teszi, amit az elmélet akar) arra törekszik, hogy ezeket a politikai cselekvésben, meggyőzéssel, hatalomgyakorlással és így tovább, kifejezésre juttassa. Ez nem feltétlenül (bár általában igen) személyek közötti különbségtétel. Sőt, van egy köztes tevékenység, amely mindkét fél számára közös lehet: ez az elvekről és értékekről alkotott sajátos elképzeléseket alakítja ki a körülmények fényében, és olyan programokat dolgoz ki, amelyek ezeket az elképzeléseket kifejezhetik”
(Williams, 2005, p.01.)

Ezzel szemben a másik modell értelmében – amelyet Williams strukturális modellnek nevez – „az elmélet a hatalom alatti együttélés erkölcsi feltételeit fekteti le, olyan feltételeket, amelyek között a hatalom igazságosan gyakorolható” (Williams, 2005, p.01.). Ez a megközelítés adja majd alapját *Az igazságosság elméletében* kifejtett politikai liberalizmus koncepciójának is. Csakhogy azontúl, hogy fontos e két modell közötti különbségtétel meghatározása, talán még fontosabb a közös jellemzőinek beazonosítása. A két modellről pedig egységesen kijelenthető, hogy „mindkettő az erkölcs elsőbbség hirdeti a politikával szemben” (Williams, 2005, p.02.) ezáltal pedig a politikaelméletet alkalmazott etikává téve negligálja a politika sajátos, belső működési elveit és a politikai valósággal szakítva utópikussá teszi a politikai cselekvés végkimenetelét. Williams szerint azonban „a politikaelmélet kíváncsi formájára vonatkozó kérdésre azonnal adható egy negatív válasz: nem moralista. Mivel »semmiképpen sem lehetséges, hogy az elmélet véges-végig a gyakorlat előtt járjon«, a (liberális) politikaelmélet szerepet téveszt, amikor a társadalmi gyakorlatok előzetes feltérképezése előtt állapít meg normatív kritériumokat a politikai cselekvés számára” (Illés, 2021, p.56.). A politikai moralizmus azonban pont ezt teszi és normatív kritériumok mentén száll hareba a politika valóságával. A politikai realizmus azonban vallja, hogy a politikai elvek a priori igazolása nem lehetséges, így keveredik vitába a politikai moralizmus „meghatározó keretével”.

3.1.1. Realizmus és történelem

Raymond Geuss *Philosophy and Real Politics* című kötetében Williams gondolatosságát továbbszöve szintén a politikai moralizmus, a politikát alkalmazott etikává tevő törekvései ellen emel szót és hívja fel ezen gondolati eljárás vélt veszélyeire a figyelmet. Ennek a morális politikafelfogásnak a gyökerét Kant tanításának térnyerésében véli felfedezni, hiszen mint mondja: egy erős "kantiánus" irányvonal látható a kortárs politikaelméletben, sőt talán még a valós politikai gyakorlatban is. Ez az irányvonal kifejeződik abban az erősen moralizált hangnemben, amelyben a nyilvános diplomáciai tevékenységet folytatják, [...] valamint abban, hogy a politikai filozófusok körében népszerű a "politika mint alkalmazott etika" szlogenje (Geuss, 2008, p.1.). Ebben a szlogenben azonban Geuss komoly kockázatot lát, hiszen meglátása szerint nem egyértelmű annak tényleges jelentéstartalma. Értelmezésekor ugyanis érvényesülhet az „ethics-first” felfogás – általa tévesnek gondolt – elképzelése is, amely a politika szféráját, annak teljességében az etika szférája alá rendeli. Ez a megközelítés viszont eltávolítja a politikai filozófiát a politika ténylegesen létező valóságától és etikai törvényszerűségek és szabályrendszerek értelemezési keretein belül engedi csak kibontakozni.

Geuss ugyan nem vitatja a politika és az etika között fennálló esetleges kapcsolatot, hiszen elismeri, hogy a politika nem szigorúan értékmentes vállalkozás és nem is lehet az, hiszen hatást gyakorol rá a politikai közösség normatív beállítódása. A politikai cselekvés formái és azok értelemezési tevékenységei azonban nem lehetnek tisztán etikai alapúak és nem indulhatnak ki tisztán etikai elvek szabályszerűségéből sem, nem tekinthetők egyszerűen csak természet szerint adottaknak, a priori megismerhetően, hiszen:

„az okok, amelyek miatt a legtöbb politikai és erkölcsi fogalmunk létezik (abban a formában, ahogyan van), kontingens, történelmi okok, és csak egy történelmi beszámoló adhatja meg számunkra a megértésük kezdetét, és teszi lehetővé számunkra, hogy kritikusan reflektáljunk rájuk, ahelyett, hogy egyszerűen természetesnek vennénk őket” (Geuss, 2008, p.69.).

Így a Geuss által felfogott politikai realizmus szoros kapcsolatban áll a történelemmel és politikai gondolkodása közben támaszkodik a történelem eseményeiből származó tapasztalatok posteriori ismereteire. A moralista megközelítésben pedig azt kifogásolja, hogy szakít a történelem adta tanulságok értelemezésének kényszerével és tisztán a tiszta észre támaszkodva

természetesnek és általánosan elfogadottnak vett morális elvek mentén kívánja szervezni a politikai közösségek életét. Ez azonban félre viszi a politikai valóságról alkotott képet, hiszen szakít a politikai tudás átfogó tudáskonceptiójával és csakis a priori megismerés mentén kívánja felülről a politikai rend tartalmát. Mindez pedig végzetes hiba a politikai gondolkodás folyamata során a realista olvasat szerint, hiszen eltávolítja azt a tényleges megvalósulás lehetőségétől és az ideálisan legjobbat a legjobban megvalósíthatóként mutatja be.

Rawls méltányosságként felfogott igazságosságelmélete pontosan ebbe a hibába esve tekint el a politikai hatalom kérdéséről a társadalomban, és kívánja megvalósítani a méltányosság két fő elvét. Vagyis, hogy „először: minden személynek egyenlő joga [legyen] a másokéval összeegyeztethető legkiterjedtebb alapvető szabadságra, másodszor [hogy]: a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek úgy kell[jen] alakulniuk, hogy a) okkal várhassuk, hogy mindenki számára előnyösek, s ugyanakkor b) olyan pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődjenek, amelyek mindenki előtt nyitva állnak” (Rawls, 1997, p.87.). A szabadság és az egyenlőség ilyen formátumú paralel megvalósulása a jó politikai berendezkedésre azonban nélkülözi a realitásokat és tisztán morális megközelítése nem teszi lehetővé számunkra, hogy kritikai reflexióval élhessünk. Elvárja, hogy természetszerűségét és valóságát a priori elfogadjuk és magunkévá tegyük. Így „nemcsak a hatalomról nem esik szó ebben a könyvben, hanem a valós vagy rendelkezésre álló tényeket is szándékosan kizárták az igazságos rend rawlsi világából” (Lánczi, 2015, p.41.).

Geuss azonban a politikai cselekvés történetileg megvalósult formáit kívánja politikai filozófiájának kiindulópontjává tenni és azok tükrében értelmezni a politika nyújtotta lehetőségek határait. Nem az etika szabta – a politika természetétől idegen – határok mentén korlátozza a politikai cselekvés mozgásterét, de elismeri a politikai cselekvés bizonyos korlátoltságát. Mindezt azonban a politika sajátos belső működési elveire, illetve a történelem szabályszerűségeire vezeti vissza és nem a tiszta ész nyújtotta megismerés kizárólagosságára. Éppen ezért olyan fontos források a kortárs politikai realizmus gondolkodói számára Thuküdidész, Machiavelli és Hobbes, hiszen írásaikban a múltbeli cselekedetek vizsgálata és azok megértése áll, felismerve, hogy „a politikai tudásnak a politikai cselekvésre kell irányulnia, nem pedig a gondolkodásra, a normákra és hasonlókra” (Lánczi, 2015, p.41.). Mindezek fényében Geuss meghatározása a politikai realizmus megközelítéséről a következőképp szól:

„Amit én „a politikai filozófia realista megközelítésének” kívánok nevezni [...] [annak] középpontjában a kollektív emberi cselekvés történelmileg megvalósult formáinak tanulmányozása áll, különös tekintettel arra, hogy az emberek milyen sokféleképpen strukturálhatják és szervezhetik cselekvésüket annak érdekében, hogy korlátozzák és kontrollálják a rendezetlenség olyan formáit, amelyeket más okokból túlzottnak vagy elviselhetetlennek találnak” (Geuss, 2008, p.22.).

Tehát „a realizmus a politikai gondolkodásban azt jelenti, hogy a tényleges történéseket nem csak példaként, hanem annak a hataraként is tekintjük, amit politikai szereplőként tehetünk” (Lánczi, 2015, p.43.). Arra a kérdésre viszont, hogy a politikai realizmus hogyan viszonyul a politika és etika között fennálló esetleges kapcsolat természetéről még nem kaptunk kielégítő választ. Azt láthatjuk, hogy a realizmus kortárs politikaelméleti megközelítése nem tagadja ennek a kapcsolatnak a meglétét és így nem a »might is right« thraszümakhoszi igazságosságfelfogásával⁴ tekinti azonosnak magát, de markánsan elhatárolódik a politika alkalmazott etikaként való felfogásától is.

Így válik a politikai realizmus egyik központi fogalmává a legitimitás, hiszen az „[...] dől el rajta, hogy lehetséges-e egyáltalán elméletet csinálni a politikáról (a „might is right” felfogás ellenében) és hogy az az elmélet lehet-e egyáltalán sajátosan politikai elmélet (az alkalmazott etikai megközelítéssel szemben)” (Szűcs, 2018, p.46.) vagy sem. Így arra a kérdésre keresi a választ, hogy képesek vagyunk-e olyan elméletet felállítására, amely a politika legitimitását előzetes morális értéktől függetlenül képes leírni? E kérdés megválaszolásához azonban át kell tekintenünk a realizmus etikafelfogását, amelyhez Max Weber érzületetikai és felelősségetikai megkülönböztetésére támaszkodunk a továbbiakban.

3.1.2. Érzület- és felelősségetika – realizmus a politika és etika viszonyrendszerében

Max Weber 1919. január 28-án a Szabad Diákszövetség felkérésére Münchenben tartotta meg „A politika mint hivatás” című előadását, amely nyomtatásban még azév októberében meg is jelent. Ebben az értekezésében Weber a politika sajátos belső működési elveit tekinti át és ad képet a politikai legitimitás esetleges forrásairól, a politikai apparátus mechanizmusairól és formáiról, a politikusi alkat típusairól és a politika és etika kapcsolatairól egyaránt. Művében számos, a kortárs politikai realizmus számára támpontként szolgáló megállapítást tesz, a

⁴ PLATÓN (2018): *Állam*. Atlantis Kiadó, Budapest. 77.pp. (338c)

dolgozat tartalmi szűkössége végett mi azonban kiemelten csak a politika és etika kapcsolatáról tett meglátásait ismertetjük most.

Előadása központi kérdést megvitatva, annak végén tér ki a politika és etika viszonyrendszerére, mikoris az alábbi kérdést teszi fel:

„De milyen valóságos kapcsolat áll fenn etika és politika között? Vajon csakugyan semmi közül nincs egymáshoz, amint ezt olykor állítják, vagy épp ellenkezőleg, »ugyanaz« az etika lenne érvényes a politikai cselekvésre is, mint minden más cselekvésre? Némelyek azt hiszik, hogy ez a két állítás kizárja egymást: vagy az egyik, vagy a másik igaz. Vajon a politikával szemben támasztott etikai követelmények szempontjából valóban annyira közömbös volna, hogy a politika egy nagyon sajátos eszközzel a hatalommal dolgozik, amely mögött az *erőszak* áll?” (Weber, 2020, p.111.)

Fontos megjegyeznünk, hogy Weber a politika sajátjának tekinti a hatalommal való élés jogát, amely „minden olyan esetben (...) [fennáll], ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély” (Weber, 1987, p.77.). Ez a hatalom pedig uralommá válik Weber elgondolásában „ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak” (Weber, 1987, p.77.). E felfogás adja a weberi politikakép alapjait és támasztja alá az erőszakmonopólium, mint eszköz létjogát a politikai rend számára. Ennek a megközelítésnek a perspektíváján keresztül vizsgálja az etika és politika kapcsolatát is és emeli ki a politika nagyon sajátos eszközét a hatalmat – így az erőszakhoz való jogát – e kérdéskör tényleges megértésének érdekében. Így „az emberi társulások birtokában lévő speciális eszköz, a *legitim erőszak* mint olyan, a politika valamennyi etikai problémájának sajátosságát meghatározza” (Weber, 2020, p.121.). Ez hát a weberi politikai és etikai viszonyrendszer kiindulópontja.

Amint a hatalom és erőszak központi szerepét képesek vagyunk megérteni, azonnal kiviláglik az etikai következmények szerepének súlya is a vizsgált kérdés tartalmát tekintve. A következő lépés így az etikai következmények, pontosabban az etika következményekhez való viszonyának alaposabb vizsgálata kell, hogy legyen. E kérdés vizsgálata során Weber pedig kétféle, egymástól eltérő etikai felfogást tár hallgatósága elé. Egyrészt beszél érületetikai

megközelítésről, amelynek képviselője „csak azért érez »felelősséget«, hogy a tiszta érzület lángja – például a társadalmi rend igazságtalansága elleni tiltakozása – soha ne aludjon ki” (Weber, 2020, p.115.). Tettei azonban irracionálisak és figyelmen kívül hagyják számos esetben a tények valóságát. E megközelítés párhuzamba állítható akár Rawls méltányosságként felfogott igazságosságelméletének univerzalizálását hirdető teoretikusok megközelítésével is.

Ezzel szemben viszont a felelősségetika követője kalkulál cselekedeteinek következményeivel és vállalja azok terhét, „(...) híve számol az átlagember gyarlóságával” (Weber, 2020, p.115.). Mindez azonban még nem fedi le tökéletesen a két etikai felfogás közti különbségek teljességét, hiszen fontos figyelembe vennünk az etikai cselekvés irányultságát is, vagyis, hogy miképp viszonyul a „jó” elérésének céljához. E tekintetben is mutat ugyanis eltérést a két megközelítés. Az előbbi szerint ugyanis a jó etikai célok csak és kizárólag jó cselekedetek útján érhető el, míg a felelősségetika – számolva tetteinek esetleges következményeivel, de – hisz a jó cél általi szentesítés lehetőségében. Helyesebben vallja az etikai cél etikailag veszélyes vagy megkérdőjelezhető eszközökkel való elérésének lehetőségét létjogát.

Az érzületetikának „minden cselekevést, mely erkölcsileg veszélyes eszközöket használ, *el kell vetnie*” (Weber, 2020, p.116.), mivel „nem tudja elviselni a világ etikai irracionálisát. Ő kozmikus-etikai »racionalista«” (Weber, 2020, p.117.). Ezt a jóból csak jó, rosszból csak rossz származhat axiómát azonban mind a történelmi megtapasztalás, mind mindennapi tapasztalataink is megdönteni látszanak Weber szerint. Így a két etikai megközelítés az alábbi módon foglalható össze:

Érzületetika	Felelősségetika
Nem számol következményekkel	Számol következményekkel
Nem számol az átlagember gyarlóságával	Számol az átlagember gyarlóságával
Tettei irracionálisak, csupán példaértékkel kell és lehet bírniuk	Tettei racionálisak
Jóból csak jó, rosszból csak rossz származik	A cél szentesíti az eszközt

1. ábra: Érzületetikai és felelősségetekéi sajátosságok Max Weber meglátásai mentén
(Weber, 2020, p.111-127.).

Összegezve hát Weber a politika és az etika között fennálló esetleges kapcsolat természetéről alkotott képét, kijelenthetjük, hogy markánsan elválasztja a politika valóságát az

élet egyéb etikai tényezők mentén szervezett valóságsíkjaitól, annak sajátos eszköze végett. E sajátos eszköz pedig nem más, mint a hatalom adta erőszak birtoklásának ténye, amellyel a politika rendelkezhet csak legitimen. Így a politikai cselekvés során a tettek következményeivel számolnia kell a cselekvőnek annak érdekében, hogy ne az ideák és utópiák esetleges megvalósíthatóságát vetítse ki a politikai valóság egészére, hanem felismerve a politika sajátos belső működési elveit, annak keretein belül maradva valóban a valóság egészét tudja megragadni. Mivel „mindenkinek, aki általában a politikával akar foglalkozni, és kiváltképp, annak, aki hivatászszerűen kíván politizálni, tisztában kell lennie ezekkel az etikai paradoxonokkal, valamit a saját felelősségével amiatt, ami belőle magából lehet a hatásukra. Ismétlem: diabolikus hatalmakkal szövetkezik, amelyek minden erőszak mélyén ott lapulnak” (Weber, 2020, p.122.).

Azt azonban egyetlen politikai cselekvő számára nem szabhatja meg senki sem, hogy milyen etika mentén kívánja végez vinni cselekedetét és egyik vagy másik abszolút sikerében sem bízhatunk, hiszen minden esetben egyéni döntések sorozata az adott tett felelősségének sajátos értelmezése és súlyának meghatározása. Így a politikai cselekvés során nem tekinthetjük igaznak sem azt a megközelítést, amely negligál minden felelősséget – tiszta érületetika – sem azt a hozzáállást, hogy a cselekvő képes számolni minden esetleges következményével tetteinek – tiszta felelősségetika. „Ennyiben az érületetika és a felelősségetika nem abszolút ellentétek, hanem egymás kiegészítői, s csak együtt teszik ki az igazi embert, azt, akinek, »hivatása« lehet a politika” (Weber, 2020, p.125.). Így a politikai cselekvést mindig az adott időpillanatban kell értékelni, támaszkodva a történelem adta példák tanulságaira, a politikai tudás sajátos univerzális voltára és az etika és politika esetleges kapcsolataira egyaránt. Így érthető meg, hogy a politikai realizmus számára miért is válnak kulcsfogalmakká a hatalom, a legitimitás, a rend és az erőszak fogalmai a politikai cselekvés vetületében.

3.2. A politikai realizmus antiutópizmusa

A politikai és racionális utópia szerepét és fogalmát ugyan a dolgozat *Politikai tudás és valóság* fejezetében már részleteiben is érintettük, érdemes ismét figyelmüket e fogalom felé fordítanunk annak érdekében, hogy egészében fel tudjuk tárni a kortárs politikaelméleti realizmus utópiával szembeni állásfoglalását. Az utópia fogalmát „minden olyan felfogásra alkalmazzák, amely a belátható realitásoktól elrugaszkodó élet- vagy államformát vázol fel az utópizmus mint mentalitás alapján” (Utópia/Mezei Balázs, 2019). Ennek a definíciónak a mentén pedig már kiviláglik a politikai realizmus által talán legjobban kifogásolt fókuszáltsága

az utópiáknak. Mégpedig, hogy a belátható realitásoktól elrugaszkodva kívánnak képet alkotni a politika valóságáról.

Ez az elrugaszkodás a kiindulópontja minden olyan politikai filozófiai eljárásnak, amely során a politika világát „jobbá”, „szebbé”, „igazságosabbá”, „egyenlőbbé” kívánjuk tenni úgy, hogy bizonyos, a politikai valóság részét képező valóságelemet negligálunk a gondolati eljárásunk során. Ez a metódus azonban a politikai tudás univerzális voltáról sem vesz tudomást és figyelmen kívül hagyja, hogy a politika gyakorlati tudást igénylő tudomány, így egyszerre támaszkodik külső és belső tényezőkre, így olyan sajátos tulajdonságaira is, mint a hatalom és uralom kérdésköre, az erőszak monopóliumának megléte, vagy éppen a rend és legitimáció.

A kortárs politikai realisták a politika moralista megközelítési formáit éppen ezért tartják utópisztikusnak, hiszen morális elvek mentén, olyan a politikától független elveknek rendelik alá a politikai cselekvés gyakorlatát, amelyek ennek hatására a valóságtól elrugaszkodott politikaképet teremtenek. E téren kritikus a politikai realista az ideológiákkal szemben (Prinz – Rossi, 2017) és száll vitába a normatív előfelvetések által teremtet morális elvek elsőbbségének felfogásával. A realista úgy törekszik a politika tartalmi elemeinek meghatározására, hogy csak egy megközelítési perspektívát teremtsen, amely azonban a lehető legszélesebb spektrumban képes lefedni a politika belső sajátos értékeit és azoknak a politikai valósággal és tudással ápoltságát. Mindennek értelmében a politikai realizmus nem tekinthető ugyan zárt elméletnek, hiszen a realizmus kortárs gondolkodói – pont ahogy a realista hagyományba tartozó proto-realista szerzők – eltérően vélekednek a politika belső értékeiről és azok súlyáról, szerepéről és kapcsolatáról a politikai tudás és valóság párhuzamában, de nem is törekednek arra, hogy egységesítsék e téren fellelhető különbözőségeiket, hiszen céljuk nem erre irányul. Tisztán az idealisztikus utópiákkal szembeni szkepszis felébresztését, a politikai cselekvés elsőbbségét és a politikai sajátos belső elveinek, a politika mint autonóm valóság tényének elismertetését érzi küldetésének.

A politikai realizmus fogalmát, így megközelítőlegesen leírhatjuk úgy,

„mint a politika tanulmányozására, gyakorlására és normatív értékelésére vonatkozó megközelítések egy olyan családját, amely (a) megerősíti a politika autonómiáját (vagy, minimálisabban, megkülönböztethetőségét); (b) a nézeteltérést, a konfliktust és a hatalmat a politika megmásíthatatlan és konstitutív jellemzőinek

tekinti; (c) "utópisztikusnak" vagy "moralistának" utasítja el azokat a megközelítéseket, gyakorlatokat és értékeléseket, amelyek látszólag tagadják ezeket a tényeket; és (d) a politikai rendet és stabilitást az igazságossággal szemben előnyben részesíti (vagy, minimálisabban fogalmazva, elutasítja az igazságosság abszolút elsőbbségét más politikai értékekkel szemben)" (McQueen, 2007, p. 2.)

A probléma pedig abban rejlik, hogy amint az utópia elutasítja azokat a megközelítéseket, gyakorlatokat és értékeléseket, amelyek a politika autonómiáját és annak a hatalomért folytatott állandó harc végett kibontakozó konfliktusos voltát elutasítják, kihelyezi a vizsgált valóságot a politikai valóság világából. Így „az utópikus gondolat megszünteti a valóság abszolút minőségét, és a valóság és egy ideológiailag létrehozott birodalom között számos átmeneti életmódot hoz létre” (Lánczi, 2015, p. 51.). Ez az eljárás kedvez az ideológiák születésének és a megvalósíthatóság hatáskörét kiterjeszti a társadalmi kísérletek szintjére is, nem számolva azok utólagos következményeinek súlyával. Egy olyan világot teremt, ahol az válik valósággá, amelyet a többség annak gondol és ennek tükrében törekszik a politika belső szabályszerűségeit, értékeit és normáit is értelmezni. Idealisztikus valóságot teremtve ezáltal, amelyben csakis azok a valóságelemek kerülnek elfogadásra, amelyek az adott cél megvalósításához elengedhetetlenül szükségesek, mindazoktól a valóságelemektől – sajátos belső működési elvektől – azonban eltekint, amelyek az idealisztikus cél megvalósulását esetlegesen gátolnák.

Ezzel a problémával azonban a kortárs politikai realistákat megelőzően is már számos politikai gondolkodó találkozott, felismerve azokat az esetleges kockázatokat, amelyek a politikai valóság torzulásából, továbbá a politikai cselekvés tisztán ideák mentén megvalósuló lehetséges végkimeneteleiből származhatnak. Ezeket a szerzőket a realista hagyomány tagjainak szokták tekinteni, hiszen meglátásaikkal nagy mértékben hozzájárultak a politikai realizmus antiutópista jellegéhez. Reflektálva a politika egyedi voltára és hangsúlyozva a történelmi tapasztalat szerepét a tisztán elméleti koncepciókba vetett reflektálatlan hit helyett a politikacsínálás folyamatában.

Így kiváltképp Machiavelli *A fejedelem* című munkája érdekes a számunkra, amely a dolgok valódi igazságának feltárását tűzte ki céljául, annak érdekében, hogy az ugyan sok esetben jól hangzó és a kor elvárásainak – etikai normáinak – megfelelő, de a politika

valóságával kapcsolatban nem álló viszonyulások helyett igazi alternatívát teremtsen. Egy olyan politikai cselekvési kézikönyvet alkotva meg ezzel, amely a politika sajátos belső működési elveit figyelembe véve képes valóságos képet alkotni a politikáról és meghatározni a politikai cselekvő feladatait és mozgásterét a politika. Ezzel a megvalósítható helyett a valóságot vizsgálta és írta azt le olyannak, amilyen. Mint írja:

„helyesebbnek ítélem a dolog *valódi igazságának* kifürkészését, ahelyett, hogy megelégednék a róla alkotott elképzeléssel. Sokan képzelnek el olyan köztársaságokat vagy egyeduralmakat, *amelyek a valóságban soha nem voltak, és amilyenekről nem is tudunk*. Nagy a távolság valódi és képzelt életmódunk, valóságos és feltételezett tetteink között; aki az utóbbiak alapján okoskodik inkább saját romlásának okozója, mintsem sikeres előmenetelének.” (Machiavelli, 1978, p. 51.)

Machiavelli ennek a megközelítésnek a mentén hirdeti a döntések és cselekedetek elsőbbségét, továbbá a politikai hatalom instabilitását, felismerve ezáltal, hogy „*hogy a cselekvés vagy döntés, valamint a szükséglet és az akarat érvényesítése a politika lényege*” (Lánczi, 2016, p. 27.). Ez a látásmód pedig a Machiavellit követő realista hagyományhoz kötődő szerzők műveiben is vissza-visszatér, ezáltal pedig a politikai realizmus egyik, ha nem legfontosabb kiindulópontjává válik. A „hogyan kellene élnünk?” kérdése helyett a „hogyan élünk?” kérdését helyezi vizsgálódási fókuszába, hiszen míg az előbbi teret nyithat az utópiának, addig az utóbbi tisztán a jelen és a múlt tapasztalati megismerésére támaszkodva – a józan ész is, de nem kizárólagosan csak azt figyelembevéve – próbálja felfedni a politikaelmélet és a politikai cselekvés találkozási pontjait, hiszen „a politikai realizmus szerepe a politikai valóság fókuszának és a politikai cselekvés lehetőségének összemérése” (Lánczi, 2015, p. 4.) kell, hogy legyen. Szemben az utópia által támasztott ideális esetben megvalósítható véghezviteli kísérleteinek megkonstruálásával.

4. Befejezés – A politikai realizmus politikáról alkotott képének sajátosságai

Azt követően, hogy sikerült részleteibe menően feltárni a politikai realizmus két fő sajátosságát – így annak antimoralista és antiutópista voltát – érdemes a dolgozatban elhangzott megállapításokat is összefoglalóan áttekinteni annak érdekében, hogy a dolgozat végső

következtetések felállítása során tisztázni legyünk képesek az esetleges tartalmi bizonytalanságokat, amely a politikai realizmus köznap diskurzusai során felmerülnek.

Az alábbi fogalmakat a politikai realizmus tükrében így a következőképp definiálom:

politikai tudás: Egy olyan általános és gyakorlati, a politika céljait és belső mozgatórugóit megérteni kívánó, tudásformákon átívelő kompetencia, amely az ember, mint közösségi lény (zoón politikon) társadalmon belüli szerepét és célját kívánja értelmezni és értékelni.

politikai valóság: A politika világában a konkrét *létezőre* vonatkoztatott fogalom, amely figyelembe veszi a politika sajátos belső működési elveit és mechanizmusait, alapot nyújt a politikai tudásnak és határt szab a politikai cselekvésnek.

politikai cselekvés: Közösségi jellegű, a politikai tudás fókuszában álló aktív cselekvési forma, amely a politikai valóság keretrendszerén belül, de annak és a közösség politikai életének befolyásolására, esetleges megváltoztatására irányul.

politikai utópia: A politikai valóság megváltoztatására irányuló, de a realitástól elrugaszkodó elméletalkotási módszer, amely figyelmen kívül hagyja a politika sajátos eszközeit és a történeti tapasztalat szerepét.

politikai moralizmus: Olyan politikaelméleti megközelítési forma, amely az etikát a politika elé helyezve korlátozza a politikai cselekvés mozgásterét.

A dolgozat bevezetőjében előzetesen meghatározott négy központi kérdésre ezen definíciók mentén konkrét válaszokat vagyunk képesek adni, amelyek figyelembevételével a politikai realizmus sajátos politikaképét kibontva a politikai realizmus politikai filozófiai megalapozottsággal bíró fogalmi keretét is megadják. Ennek fényében:

- (1) Kijelenthető, hogy a politikai realizmus aktívan támaszkodik a politikai tudás sajátos koncepciójára és elfogadja annak általános, tudásformákon átívelő gyakorlati kompetencia voltát. Így törekszik figyelembe venni a politikai tudás által felfedett,

a politikára jellemző sajátos vaslóságelemeket és eszközök, amelynek értelmében a politikát a hatalom megszerzéséért és megtartásáért zajló folyamatos küzdelemként értelmezi, középpontjában a rend megteremtésének kérdésével.

- (2) Kijelenthető, hogy a politikai realizmus antimoralizmusa a politikát alkalmazott etikává formáló törekvésekre válaszul, azokra reagálva jött létre; hiszen e a felfogás mentén a politika sajátos, belső működési elvei nem kerülnek kellőképp a figyelem fókuszába és a politikai valóság *létező* tartalmával szakítva, a politikától független elvek mentén kívánja értelmezi azt.
- (3) Kijelenthető, hogy a politikai realizmus antiutópizmusa az ész és a tényleges politikai cselekvés között húzódó feloldhatatlannak tűnő kettősség áthidalását kívánja eszközölni. Vagyis a racionális utópia elméleti elgondolása és a politikai cselekvés útján megvalósuló tényleges politikai valóság közti különbség meglétére rávilágítva kíván elhatárolódni az utópiák létjogosultságától a politika belső világában.
- (4) Kijelenthető, hogy mivel a politikai realizmus olvasatában a politikai tudás egy olyan gyakorlati tudásforma, amelynek nem az elvekre, normákra és elgondolásokra, hanem a politikai cselekvésre kell elsősorban irányulnia; továbbá, hogy a politika sajátos eszközeinek – hatalom, erőszakmonopólium – és ezáltal magának a politikai rendnek a stabilitása kiemelt fontosságú, a politikai realizmus a hatékony politikai cselekvés elsőbbségét hirdeti az elméletalkotás tisztán teoretikus megközelítése helyett.

Így összegezve az eddig elmondottakat a politikai realizmust egy olyan gondolati beállítódásnak tekintem, amely a politika autonómiáját hirdetve, a politikai tudás tudásformákon átívelő gyakorlati fókuszára tekintettel, a politikai cselekvést a politika világán belüli elsődlegesen szükséges tevékenységként értelmezi, amelyet a politikaelmélet és a politikai gyakorlat – a „mi van?” és a „minek kellene lennie?” kérdések között húzódó ellentmondások valóságára vezet vissza. Értelmezésében a politika belső szabályszerűségek, sajátos eszközök és viszonyrendszerek komplex kapcsolati hálójával bíró, önálló valóság. Így sem az etika elsőbbségét a politika felett, sem a normatív kritériumokkal bíró végső, meghatározó keretben gondolkodó ideológiák elsőbbségét nem ismeri el. Szembe helyezkedik minden olyan idealisztikus megközelítéssel, amely figyelmen kívül hagyja a politika sajátos belső működési elveit és összemosza a „mi van?” valóságát a „minek kellene lennie?” ideálisan megvalósítható racionális utópiájával.

5. Irodalomjegyzék

- ARISZTOTELÉSZ (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest,
- CASSIRER, Ernst (2007): *A felvilágosodás filozófiája*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest,
- DEMETER. M. Attila (2017): A politikai filozófia és a "kiterjesztett gondolkodásmód" módszertani követelménye. *Kellék* (57) 159-188.pp.
- GEUSS, Raymond (2003): Rossz közérzet a liberalizmusban. *BUKSZ.* 54-63.pp. (<http://buzsz.c3.hu/0301/06problgeuss.pdf>) (letöltés: 2023. április 4.)
- GEUSS, Raymond (2008): *Philosophy and Real Politics*. Princeton University Press, Princeton and Oxford
- GYULAI, Attila (2021): A realizmus retorikája. *Századvég* (2). 101-123.pp.
- ILLÉS, Gábor (2021): *A realista politikus – A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben*. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó, Budapest, 56.pp.
- JEREB, Botond (2021): *A Fidesz sajátos politikai gondolkodása a liberalizmuskritika tükrében*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 8-18.pp. (<http://szd.lib.uni-corvinus.hu/14821/>)
- LÁNCZI, András (1999): *Modernség és válság – Leo Strauss politikai filozófiája*. Pallas Stúdió-Attraktor Kft., Budapest,
- LÁNCZI, András (2004) A politikai tudás. *Politikatudományi Szemle*, 13 (1-2). 6.pp.
- LÁNCZI, András (2015): *Political realism and wisdom*. Palgrave Macmillan, New York,
- LÁNCZI, András: Politikai realizmus és politikai filozófia. In. SZŰCS, Zoltán Gábor – GYULAI Attila (2016): *A hatalom kódében – Bevezetés a realista hatalomelméletbe*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest 27.pp.
- LÁNCZI, András: Politikai realizmus és politikai filozófia. In. SZŰCS, Zoltán Gábor – GYULAI Attila (2016): *A hatalom kódében – Bevezetés a realista hatalomelméletbe*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest

- MACHIAVELLI, Niccolò (1991): *A fejedelem*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- MÁNDI, Tibor (2019): Politikai tudás. In PÁSZTOR, Péter (szerk) (2019): *Magyar Politikai Enciklopédia*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány
- MCQUEEN, Alison (2017): Political realism and the realist ‘Tradition’. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 20 – Issue 3: Realism, 296-313.pp.
- MEZEI, Balázs (2019): Utópia. In PÁSZTOR, Péter (szerk) (2019): *Magyar Politikai Enciklopédia*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány
- PLATÓN (2018): *Állam*. Atlantisz Kiadó, Budapest,
- PRINZ, Janosch – ROSSI, Enzo (2017): Political realism as ideology critique. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 20 – Issue 3: Realism, 348-365.pp.
- RAWLS, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest
- SCHLETT, István (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon I. Századvég Kiadó, Budapest*
- SCHUMPETER, Joseph (2003): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Taylor & Francis e-Library
- STRAUSS, Leo (1959/1988): What Is Political Philosophy? In: STRAUSS, Leo (1959/1988): *What Is Political Philosophy? – and other studies*. The University of Chicago Press, Chicago, & London, 9-55.pp.
- SZÜCS, Zoltán Gábor (2018): *A politika lelke – A politikai realizmus elméleti és eszmetörténeti nézőpontból*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Veszprém
- WEBER, Max (1987): *Gazdaság és társadalom I. – A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- WEBER, Max (2020): *A tudomány és politika mint hivatás*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- WILLIAMS, Bernard (2005): Realism and Moralism in Political Theory. In *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton University Press.